

(str. 10-52) Najzgodnejše kovinske najdbe (bakrene jagode) so maloštevilne in se pojavljajo na najdiščih srednjeneolitkega horizonta criške kulture. V eneolitiku se število kovinskih najdb znatno poveča. Pogoste so predvsem v zgodnjeneolitskih depojih (Čărbuna) in naselbinah (npr. Bardar, Boroseni) tripol'ske kulture, zelo redke pa v gumelniško-bolgradski kulturi, grobovih suvorovske kulture, pa tudi v srednjeneolitskem obdobju tripol'ske kulture. V nasprotju s prejšnjimi stopnjami se v poznem obdobju tripol'ske kulture število najdišč s kovinskimi najdbami poveča, število najdb pa ostaja približno isto. Zastopane so tako slučajne in naselbinske kovinske najdbe kot najdbe iz grobov stepske, t. i. usatovske variante, tripol'ske kulture.

Podobno kot v eneolitiku je tudi v zgodnji in srednji bronasti dobi malo kovinskih najdb. Za lokalno zgodnjo bronasto dobo so značilni manjši nakitni predmeti iz grobov v gomilah, ki so lahko iz srebra, brona ali bakra. V srednji bronasti dobi je slika podobna, kovinskih najdb je malo. So iz brona. V glavnem izvirajo iz grobov v gomilah.

Za pozno bronasto dobo je značilno znatno povečanje števila bronastih najdb (približno 350 predmetov) in pestrost v oblikah. V zgodnejšem odseku (okvirno 2. polovica 14. do 12. stoletje pr. Kr.) se pojavijo srpi, dobro so zastopane tudi tulaste sekire, kratki meči, igle različnih oblik, zapestnice, brona sta vedra, kalupi itd. Nekoliko manj najdb pa je v mlajšem chișinăusko-belozerskem horizontu, ki označuje prehod v železno dobo. Izstopajo sulične osti, polnoročajni dolgi meči - primerki iz depoja Valea Rusului (t. 48: 6) ima ročaj z antenskim zaključkom -, tulaste sekire in tudi že ločne fibule. V tem času se pojavijo najzgodnejši predmeti iz železa (fibule, noži).

(str. 53-186) V poglavju z zgovornim naslovom Izvrednotenje/Auswertung se avtor posveti funkcionalnim kategorijam in tipom kovinskih predmetov, njihovi razprostranjenosti, časovni umestitvi in izvoru. Kovinske najdbe vrednoti po kronološkem ključu. Med eneolitskimi najdbami so najprej predstavljeni večji kovinski predmeti: sekire različnih tipov (npr. na Balkanu dobro zastopan tip Pločnik; križne sekire, ki izvirajo iz Karpatske kotline, nekatere med njimi pa tudi s Kavkaza; ploščate sekire), dleta, bodala, noži itd. Sledijo manjša orodja, nakit, kulni predmeti ter najdbe, ki dokazujejo metalurško dejavnost (livarske posode, keramične šobe).

V razdelku o bronastodobnih najdbah (str. 98-186) je govor o bronastih ploščatih, kladiastih, tulastih in plavutastih sekirah, srpih, žagah/Sägen, nožih, bodalih, mečih, sulicah, kopjih in pušičnih osteh, nakitu in kovinskem posodju.

Knjiga se zaključuje s katalogom primerljivih in v besedilu omenjenih kovinskih najdb. Avtor objavlja tudi rezultate analize kovine, izčrpen register najdišč in slikovno gradivo s kartami razprostranjenosti posameznih tipov kovinskih najdb.

Naj ob zaključku poudarim, da je pomembnost 9. zvezka 20. oddelka serije PBF predvsem v tem, da so kovinske najdbe zbrane na enem mestu in so slikovno dobro predstavljene. Pregledna in izčrpna pa je tudi interpretacija. Skratka gre za delo, ki nam na kvaliteten način odstira pogled v prazgodovino Moldavije.

Anton VELUŠČEK

Dunja Glogović: *Fibeln im kroatischen Küstengebiet (Istrien, Dalmatien)*. Prähistorische Bronzefunde 14/13. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2003. ISBN 3-515-07906-8. 90 strani, 71 tabel.

V obravnavanem zvezku so predstavljene fibule, najdene v hrvaškem primorju - v hrvaškem delu Istre, Kvarnerju in Dalmaciji z otoki. Zbiranje gradiva (med 1990 in 1995 oteženo zaradi vojnih razmer) in pisanje rokopisa je bilo zaključeno leta 1996. Zbranih in predstavljenih je približno

570 fibul iz bronaste in železne dobe do vključno 6. stoletja pr. n. št.

Obravnavano področje je na severu in severovzhodu zamejeno z današnjimi političnimi mejami s Slovenijo, Bosno in Hercegovino ter Črno goro, le na področju Kvarnerja z Velebitom kot naravno pregrado. V tem okviru se jasno razločijo tri kulturna območja: Istra, Liburnija (med Rašo in Krko) in južna Dalmacija, pri čemer je zaradi navedenih zamejitev najbolj popolna slika v Liburniji.

V Liburniji so najstarejše fibule z violinskim lokom, ki se v srednji Dalmaciji pojavijo kot posledica kulturnih stikov z notranjostjo Balkana in z drugo stranjo Jadrana. Gre za posamične primerke različnih tipov 13.-12. stoletja, kasnejši pa sta dve fibuli verjetno lokalnega porekla. Prvo veliko skupino fibul predstavljajo ločne fibule z dvema vozlova na loku liburnijskega tipa, ki se veže na sorodne apeninske. V 10. stoletje sodijo nekatere starejše oblike eno- oz. dvodelnih kačastih fibul.

Prevladujoča oblika 9. stoletja so enozankaste ločne fibule različnih tipov, ki se delno razvijejo iz fibul z dvema vozlova. V 8. in 7. stoletju se uveljavita najznačilnejši obliki liburnijskih fibul: na pločevinast trak pritrjene očalarke (predvsem tip z malo osmico) in fibule z jantarno oblogo. V isti čas sodijo tudi dvodelne kačaste fibule tipa Osor, ki so najboljši primer zlitja italške oblike in lokalnega okusa in so tipičen izdelek liburnijske kulture. V Liburniji so najmlajše še upoštevane fibule, zastopane v večjem številu, dvo- in trortaste fibule, protocertoške in sanguisuga fibule z dolgo nogo (različica B), medtem ko se različne mlajše kačaste fibule pojavljajo samo v Ninu.

V Istri so najstarejše fibule z listnatim lokom datirane v pozno 8. stoletje. Kasneje prevladujejo čolničaste fibule, fibule s trakastim lokom, živalske fibule in različne mlajše oblike kačastih fibul (predvsem z zanko, s sedlastim lokom in s krilci). Na splošno so fibule v Istri primerljive s fibulami sosednjih kultur jugovzhodno alpskega prostora.

Za južno Dalmacijo so v 10. in 9. stoletju značilne ločne fibule z dvema vozlova na loku tipa Golincevo, v 6. in 5. stoletju pa fibule s pravokotno nogo. Obe obliki sta balkanskega izvora in dokumentirata močne stike z notranjostjo. Enako velja za dva fragmenta dvozankastih fibul z nogo v obliki beotskega ščita. Vse druge oblike (npr. ločne fibule, očalarke) se pojavljajo v precej manjšem številu in predstavljajo vpliv liburnijske kulture.

Uvodno poglavje je v primerjavi z nekaterimi predhodnimi zvezki serije precej skromnejše in je v bistvu strnjen komentar pojavljanja fibul v hrvaškem primorju. Predvsem tuji bralci bodo pogrešali predstavitev kulturnega razvoja in kronologije na obravnavanem področju. Nekoliko jim bo lahko v pomoč uporabna kronološko-tipološka preglednica na koncu dela, več podatkov pa bodo našli v samem katalogu, v komentarjih k posameznim tipom fibul.

Načeloma so upoštevane fibule do vključno 6. stoletja pr. n. št. Ta čas je prekoračen le pri starejših tipih, ki segajo še v 5. stoletje (trakaste fibule in fibule s kvadratno nogo), ne pa pri kasnejših tipih fibul, ki se oblikovno vežejo na obravnavane starejše oblike (npr. tip Baška). Razumljivo je, da bo pri tako kontinuiranem razvoju, kot mu lahko sledimo v Istri in Dalmaciji, vsaka časovna meja umetna. Na žalost so zaradi takšne zamejitve iz obravnave izpadle med drugimi tudi certoške fibule in fibule s ptičjo ali živalsko glavico na koncu noge, ne glede na to, da so bile nekatere najdene skupaj z obravnavanimi tipi in da ne gre za pretirano številčne tipe. Morda bi bila boljša rešitev oblikovni in ne kronološki kriterij, torej predstavitev vseh "halštatskih" oblik, ne glede na čas njihovega pojavljanja.

Poimenovanje tipov je večinoma uveljavljeno, ne pa vedno. Odvečen se zdi izraz "fibula s paličastim lokom in dvema stranskima gumboma" (*Fibel mit stabförmigem Bügel und zwei Seitenknöpfen*) za alpsko dvortasto fibulo. Zaradi njihove številčnosti je avtorica poskušala razdeliti fibule z jantarno oblogo,

vendar pa se delitev na osnovi oblike jantarnega člena oziroma razmerja med njegovo velikostjo in velikostjo (loka) fibule ne zdi prepričljiva. Togo deluje tudi uvrščanje fibul, ki so skoraj zagotovo nosile jantarno oblogo, med "ločne fibule s pravokotnim prerezom loka", na kar pa avtorica sicer opozori. Po drugi strani bi natančnejšo delitev zaslužile nekatere druge fibule, ki so bile zaradi unikatnosti ali maloštevilnosti združene v večje skupine, npr. dvodelne kačaste fibule, čolničaste in sangvisuga fibule, "različne ločne fibule" ali "fibule z različnimi zaključki noge".

Pri poimenovanju tipov je diskutabilna tudi uporaba izraza različica (*Variante*): kot različica tipa (*Typ Peschiera, Variante Podumci*), kot sinonim izraza tip (*Typ Osor, Variante A*), kot oblikovna skupina (*Sanguisuga fibeln, Variante A, Variante B*).

Katalog ima standardno zgradbo: opis tipa oziroma skupine fibul; seznam posameznih primerkov s pripadajočimi podatki; komentar, ki osvetljuje njihovo uporabo, časovno in prostorsko razširjenost.

Katalog ilustrirajo kvalitetne (številne nove) risbe v merilu 1:2. Razprostranjenost fibul na zamejenem področju je prikazana na 17 kartah. Nekoliko bode v oči različna gostota, kar je posledica kartiranja sorodnih tipov na isti karti. Resnično moteče je to le v primeru kačastih fibul, ko je vseh enajst časovno in oblikovno zelo raznolikih tipov brez potrebe združenih na eni karti. Ta je nepregledna, razlike med razširjenostjo "starejših" in "mlajših" ali "istrskih" in "liburnijskih" tipov ne pridejo do izraza, za nameček pa se je na karto prikradla tudi napaka.

Kljub omenjenim pripombam je tudi ta zvezek serije PBF zelo uporaben in dobrodošel, zaradi bližnje in strateško pomembne lege pa za nas še posebej zanimiv.

Andrej PRELOŽNIK

Mirjana Sanader: *Tilurium I. Istraživanja - Forschungen 1997-2001. Dissertationes et Monographiae 4.* Arheološki zavod Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Golden Marketing, Zagreb 2003. ISBN 953-212-132-3. 341 strani, 46 tabel, 35 slik med tekstem, 10 kart.

V pričajučem zvezku *Dissertationes et Monographiae M. Sanader* s sodelavci predstavlja projekt *Rimski legijski logori u Hrvatskoj - Tilurij*. Avtorica predstavi rezultate arheoloških izkopavanj obzidja in nekaterih stavb v notranjosti (7-86). M. Doneus interpretira zračne posnetke (87-108), ki so lahko v veliko pomoč pri pridobivanju dodatnih informacij o notranji organizaciji približno 12 ha velikega tabora in morebitni uporabi prostora izven obzidanega območja. Med raziskavami so bili odkriti številni predmeti za vsakdanjo uporabo. Arheološke najdbe so analizirane ter kataloško in slikovno predstavljene v posebnih prispevkih. Keramične najdbe je obdelala Z. Šimić-Kanaet (109-188), novčene in kovinske (219-256) T. Šeparović, koščene D. Tončinić (257-270) ter steklene Z. Buljević (271-356).

Tilurij (*Tilurium*) na Gardunu v bližini Trilja je ležal v zaledju Salone (*Salona, Salona*) današnjega Solina. Stal je na severozahodnem delu planote, ki se dviga nad desnim bregom reke Cetina (*Hyppus flumen*). To območje je bilo poseljeno že v prazgodovinskem obdobju. Ostanke obzidja prazgodovinskega gradišča (*gradina*), t. i. Prizida, so še danes dobro vidni na mestu vhoda v tabor. S te točke je bilo moč nadzorovati promet po reki ter prehod čez njo. Cesta iz Salone se je na mestu današnjega Trilja (*Pons Tiluri*) razcepila proti severovzhodu na Delminij (*Delminium*) in proti jugovzhodu proti Naroni. Tabor Tilurij je skupaj s taborom Burnum, kastelom Brigeste (Gračine) in še nekaterimi manjšimi kasteli predstavljal neke vrste limes proti notranjosti province Dalmacije.

V taboru je sprva bivala deseta hispanska legija (*Legio X Hispana*), ki jo je zamenjala sedma legija (*Legio VII*). Ko je ta

sredi 1. st. n. št. odšla v Viminacij (*Viminacium*), so v taboru bivale manjše vojaške enote, ale in kohorte. Kasneje so imeli v njem svojo postajo beneficiariji, cestna in finančna policija (*beneficiarii consularis*).

Prostor legijskega tabora je na severu omejen s strmimi stenami, na vzhodu pa z reko Cetino. Proti jugu in zahodu teren naravno ni zaščiten. Ta del so Rimljani še posebej utrdili z monumentalnim obzidjem v tehniki *opus caementicium* z veliko lesenih tramov, ki je danes na nekaterih mestih vidno v temeljih. V osrednjem delu tabora, kjer so praviloma stala poslopja legijskega poveljstva, stanovanjski del za poveljnike in nekatere javne zgradbe, so bili odkriti deli mozaičnih tlakov iz dveh faz. Starejši, kvalitetnejši, mozaik so sestavljale modre, črne in bele kockice, mlajšega pa sive, črne, bele in rdečkaste. Cisterna za vodo, z obokanim stropom, ki je počival na sistemu stebrov in pilastrov, je lahko vsebovala do 1044 m³ vode. Voda je iztekala po kanalu na jugovzhodnem vogalu. Za potrebe čiščenja so bile zgrajene kamnite stopnice ob južni steni cisterne. V stavbi, dolgi 67 m, ki je imela na južnem zidu osemindvajset kontraforjev, so ob raziskavah v notranjosti odkrili številne manjše prostore. Težko je reči, čemu je bila namenjena, a M. Sanader se nagiba k tezi, da gre za žitnico (*horreum*).

Pred nami je kvalitetno delo s korektno predstavljenimi arheološkimi raziskavami in analizo drobnega inventarja. Predstavlja prispevek k poznavanju legijskih taborov v Dalmaciji in dobro izhodišče ter spodbudo za njihovo nadaljnje raziskovanje.

Barbara NADBATH

Mirjana Sanader: *Antički gradovi u Hrvatskoj [Ancient Cities in Croatia]*. Školska knjiga, Zagreb 2001. ISBN 953-0-61903-0. 149 strani, ilustrirano.

V knjigi avtorica na poljuden način predstavi antična mesta na območju današnje Hrvaške. Teksti so nastali med leti 1994 in 2000 v obliki prispevkov za *Croatia Flight Magazine*.

V uvodu so predstavljena dogajanja na območju vzhodne jadranske obale v zadnjem tisočletju pr. n. št. V 8. st. pr. n. št. se je pričela grška kolonizacija sredozemskega prostora. Grške kolonije so bile v 6. st. pr. n. št. razprostranjene od Španije na zahodu do Ponta in Cipra na vzhodu. V tem času se je pričela tudi grška kolonizacija vzhodnojadranske obale. V 6. st. pr. n. št. je bila ustanovljena kolonija na Korčuli, v 4. st. pr. n. št. pa kolonija Isa na Visu. Pred začetkom kolonizacije v 6. st. pr. n. št. je potekala intenzivna trgovina med ilirskim skupnostmi ter Grki. O tem priča prisotnost luksuznih predmetov, kot je korintska keramika iz 7. st. pr. n. št., na številnih ilirskih najdiščih.

V 5. st. je na južnem delu vzhodnojadranske obale nastalo močno ilirsko kraljestvo. V antični virih so opisane številne bitke med grškimi priseljenci in Iliri. Vzroke lahko iščemo tudi v ilirskem gusarjenju, ki je bilo trn v peti tako grškim kolonijam in njihovim zaveznikom kot kasneje Rimljanom. Slednji so leta 168 pr. n. št. v želji po prevladi na Jadranu dokončno zlomili ilirsko kraljestvo in utrdili protektorat nad dalmatinskimi otoki in obalo. S sklepanjem zavezništva pa so pridobili nadzor nad celotno vzhodnojadransko obalo. Številne vojne med Rimljani in lokalnimi skupnostmi so se vrstile vse do leta 9. n. št., ko je z zadušitvijo panonsko-dalmatinskega upora zavladal mir.

V posameznih poglavjih avtorica predstavi kratko zgodovino mest ter izpostavi ključne dogodke za nastanek in propad mesta. S fotografskim materialom predstavi pomembnejše arhitekturne ostaline in arheološke najdbe. Predstavljena mesta lahko združimo v dva sklopa: mesta vzhodne jadranske obale in otokov ter mesta na območju med Dravo in Savo.